

ПРАВО ОПОСЕРЕДКОВАНОГО ВОЛОДІННЯ ЯК СПОСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ В НІМЕЧЧИНІ

У статті досліджуються історичне походження та правова природа інституту опосередкованого володіння за германським правом, аналізується судова практика, що визнає право опосередкованого володіння як спосіб забезпечення виконання зобов'язання.

Ключові слова: опосередковане володіння, безпосередній володілець, непосесорна застава, довірча забезпечувальна власність, забезпечення виконання зобов'язання.

В статье исследуются историческое происхождение и правовая природа института опосредованного владения по германскому праву, анализируется судебная практика, которая признаёт право опосредованного владения как способ обеспечения исполнения обязательства.

Ключевые слова: опосредованное владение, непосредственный владелец, непосесорный залог, доверительная обеспечительная собственность, обеспечение исполнения обязательства.

The article examines the historical origin and the legal nature of the *constitutum possessorium* institute according to the Germanic Law, analyzes the judge-made law, which recognizes the *constitutum possessorium* as a security means for the obligation.

Key words: *constitutum possessorium*, direct holder, non-possessory pledge, fiduciary transfer of title, security for the obligation.

Вступ. У цивільному законодавстві більшості країн романо-германської системи права, в тому числі й України, встановлений невиключний перелік способів виконання зобов'язання. Однією із найбільш застосовуваних, особливо у сфері кредитних відносин, є посесорна застава, що передбачає фактичну передачу майна – предмета застави – від заставодавця до заставодержателя. Водночас у деяких країнах, зокрема Німеччині, забезпечення інтересів позикодавця (кредитора) може здійснюватися також шляхом передачі останньому права власності на предмет застави з фактичним утриманням обтяженого заставою майна позичальником (боржником). Практичне значення такого способу виконання зобов'язання полягає у тому, що враховуються не лише інтереси позикодавця (кредитора) щодо збереження цілісності обтяженого заставою майна та його реалізації у разі невиконання або неналежного виконання зобов'язання позичальником (боржником), а й боржником, який, здійснюючи фактичне володіння цим майном, має змогу і далі задовольняти свої економічні інтереси, зокрема отримувати прибуток від користування цим майном (це має вагомe значення, коли передане у заставу майно становить єдиний бізнес-актив боржника).

Питання забезпечувальної передачі власності шляхом опосередкованого володіння вивчали такі науковці, як Г.В. Буяджи, Д.В. Дождев, Р.А. Майданик та інші.

Проблема права опосередкованого володіння як способу забезпечення виконання зобов'язання в Німеччині залишається не з'ясованою в монографічній та доктринальній літературі, тому зазначена стаття видається актуальною.

Предметом дослідження є інститут права опосередкованої власності як способу забезпечення виконання зобов'язання в Німеччині.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження права опосередкованого володіння як способу забезпечення виконання зобов'язання в Німеччині.

Результати дослідження. Варто розпочати з того, що право опосередкованого володіння як спосіб виконання зобов'язання у Німеччині виникло в результаті розвитку середньовічного германського правового інституту володіння майном «*die Gewere*».

Як зазначає професор історії права університету Гіссенського університету імені Ю. Лібіха Р.Л. Хойбер, термін «Gewere» походить від дієслова «wern», що в перекладі означає «надягати», «покривати». Вирази «wern», «gewere» застосовувались, коли йшлося про акт, на підставі якого встановлювався контроль (*мається на увазі матеріальний контроль, фактичне володіння, господарське підпорядкування авт.*) над земельною ділянкою законним шляхом. Вважалося, що цей акт «покриває» або «наділяє» набувача певною річчю, земельною ділянкою. Оскільки такий контроль поширювався також і на рухоме майно, зазначений термін набув майже еквівалентне значення сучасного терміна «володіння» («Besitz») [8, с. 185–186].

Професор Базельського університету А. Хойслер зазначав, що концепція «Gewere» в німецькому праві є схожою на концепцію володіння «*possessio*» у римському праві (автор назвав останню «*juristische Besitz*», тобто «юридичне володіння») [7, с. 59]. Однак варто звернути увагу на те, що, за римським правом, юридичне володіння охоплювало як матеріальний, так і вольовий аспекти: *corpus possessio*, тобто сам факт володіння річчю, її фактичне утримання, та *animus possessio*, тобто волю ставитися до речі як до власної, намір володіти нею у власних інтересах. Водночас критерієм володіння майном за «Gewere» професор називав не фактичне його утримання (*factische Innehaben*), а наявність волі користуватися ним у власних інтересах (*der Zinsbezug, die Nutzung*) [7, с. 51]. Таким чином, для володіння «Gewere» за германським правом, на відміну від римського права, був характерний вольовий аспект *animus domini*, що полягав у намірі користуватися майном на свою користь, незалежно від фактичної належності речі володільцю – «<...> припускається, що «Gewere» відсутній, якщо відсутній намір користуватися майном <...>» [7, с. 59].

Д.В. Дождев стверджує, що германське володіння земельною ділянкою було можливе без тілесного утримання, адже необхідне для визнання германського володіння фактичне панування над нею полягало в господарському користуванні, що означало отримання плодів цієї земельної ділянки не лише особисто, а також через третіх осіб. Користуванням у цьому сенсі вважалося отримання винагороди за безпосереднє користування у натуральному чи грошовому вигляді або у вигляді послуг. Таке германське володіння називалося опосередкованим германським володінням. Крім того, германське володіння визнавалось також за особою, в утриманні якої знаходилася земельна ділянка, яка здійснювала на ній «реальну» господарську діяльність або яка здійснювала управління такою діяльністю (на місці) в інтересах власника цієї ділянки. Звідси випливає, що на одну земельну ділянку могло одночасно існувати опосередковане та безпосереднє германське володіння [1].

Ідея опосередкованого володіння знайшла відображення в конструкції опосередкованого (конститутивного) володіння *constitutum possessorium*, яка, на думку Д.В. Дождєва, передбачає відмінність між володінням та утриманням: набувач стає володільцем, тоді як відчужувач, залишаючи річ у себе на основі позики, є утримувачем на його ім'я [5], тобто здійснює володіння в інтересах володільця.

Зміст опосередкованого володіння (*Besitzkonstitut*) розкривається у § 930 Цивільного кодексу Німеччини: якщо власник володіє річчю, то її передача може бути замінена тим, що між ним та набувачем буде встановлено правовідносини, з огляду на які набувач отримує опосередковане володіння. Згідно з § 868 цього Кодексу, якщо хто-небудь володіє річчю як узуфруктарій, заставодержатель, арендатор, зберігач або на підставі будь-яких подібних правовідносин, через які ця особа уповноважена чи зобов'язана тимчасово здійснювати володіння на користь іншої особи, то така інша особа також вважається володільцем (опосередковане володіння (*Mittelbarer Besitz*)) [9]. З аналізу норм цього Кодексу випливає, що опосередковане володіння є одним зі способів передачі права власності.

Незважаючи на те, що згідно із цивільним законодавством Німеччини виконання зобов'язання забезпечується шляхом лише посесорної застави з фактичною передачею предмета застави заставодержателю (*Verpfandung*) (§ 1205), досить поширеним способом виконання зобов'язання, що здійснюється на підставі § 930, є непосесорна застава, що передбачає передачу права власності на предмет застави кредиту (заставодержателю, довірчому власнику) у разі невиконання або неналежного виконання зобов'язання боржником (заставодавцем, довірчим засновником) зі збереженням в останнього права володіння та користування обтяженим заставою майном (до моменту виконання зобов'язання) – так звана забезпечувальна передача власності, або довірча забезпечувальна власність (*Sicherungsübereignung*).

Як зазначає В. Хансйорг, посесорна застава створювала переваги лише для заможних громадян, оскільки особа здатна була передати майно у заставу лише у разі вилучення його зі свого

володіння. Так, візник не міг передати у заставу заставодержателю свій єдиний віз, кравець – набір інструментів, тому що вони відразу втратили б джерело доходів для існування. Вирішенням проблеми стали забезпечувальні угоди, за якими боржник залишав річ у своєму володінні і тим самим зберігав її у своєму користуванні. Таким чином, місце посесорної застави доволі рано посіла забезпечувальна передача власності згідно з § 930. Кредитор, наприклад банк, задля забезпечення своєї вимоги за кредитним договором укладав угоду з позичальником (боржником) про перенесення на себе власності на рухому річ з умовою опосередкованого володіння нею (*Besitzmittlungsverhältnisse*), тому безпосереднім володільцем речі залишався боржник. Це значно знизило значення права застави в господарському обороті [3, с. 210].

У зв'язку з тим, що забезпечувальна передача власності не передбачена цивільним законодавством Німеччини, вважалося, що її застосування суперечить положенням § 1205 про посесорну заставу та здійснюється в обхід положень закону. Проте існування довірчої забезпечувальної власності як способу виконання зобов'язання в Німеччині визнано самостійним правовим інститутом судовою практикою ще у XIX ст.

Так, у рішенні Імперського суду з розгляду цивільних справ 1890 р. (*Reichsgericht Urt. 02.06.1890, Az: Rep. VI. 68/90*) визнано право опосередкованого володіння *constitutum possessorium*, що здійснювалося з метою забезпечення виконання зобов'язання на користь кредитора. Відповідно до обставин справи за спільною волею боржника (відповідача) та кредитора (позивача) з метою забезпечення вимог останнього угодою між ними було передбачено перехід права власності на товар, що належить боржнику. У зв'язку із визнанням останнього банкрутом позивач бажав витребувати із його майнової маси низку предметів (товарів, наданих йому боржником) як гарантію виконання ним зобов'язання. Відповідач заперечував позовні вимоги з таких підстав: по-перше, необхідної для переходу права власності фактичної передачі товарів, що знаходилися у не доступних для позивача місцях під охороною третіх осіб, здійснено не було; по-друге, угоду, що передбачала перехід права власності на рухоме майно, яке залишалося в утриманні передавача (тобто боржника), укладено в обхід правових положень про заставу рухомого майна та законодавства про банкрутство. У результаті розгляду справи Суд зазначив, що твердження відповідача про необхідність фактичної передачі рухомих речей задля передачі права власності на них було необґрунтованим, оскільки передачу права власності з юридичної точки зору здійснено шляхом *constitutum possessorium* (тобто опосередкованого володіння), для якого є достатнім, щоб набувач (кредитор) володів такою річчю опосередковано. При цьому для *constitutum possessorium* неважливо, хто здійснював фактичне користування річчю: чи безпосередній володільць самостійно, чи інші особи, навіть якщо їм не було відомо про *constitutum possessorium*. Крім того, Суд визнав безпідставними твердження відповідача про недійсність угоди про перехід права власності, укладеної з метою обійти правові положення, адже обхід законодавства міг бути вчинений лише щодо норми-заборони або норми-зобов'язання. Оскільки ані цивільне законодавство, ані законодавство про банкрутство не містило таких норм щодо застави рухомого майна, здійснення такої застави без фактичної передачі речі кредитору зі збереженням її фізичного утримання боржником не заборонено [10].

У рішенні Імперського суду з розгляду цивільних справ 1880 р. (*Reichsgericht Urt. 09.10.1880, Az: I 395/80*) визначено економічну мету передачі боржником права власності кредитору задля забезпечення виконання зобов'язання. Згідно з обставинами справи між покупцем (позивачем) та подружжям (продавці, відповідачі) укладено договір купівлі-продажу з передачею рухомого майна у *constitutum possessorium* (опосередковане володіння) зі збереженням права на його викуп. Відповідно до умов зазначеного договору, покупцям (відповідачам) було надано право викупу проданого майна протягом трьох наступних місяців. У разі несплати ними ціни викупу рухоме майно, що продовжувало знаходитись у безпосередньому володінні продавців (відповідачів), підлягало передачі покупцю (позивачу) на його вимогу. Позивач як покупець уступив відповідачам право безоплатного користування проданим майном, а відповідачі як продавці мали визнати, що надалі рухоме майно є обтяженим та належить позивачу як дійсному власнику (*Eigentümers besitzen*). Оскільки відповідачі протягом встановленого договором строку не сплатили ціну за рухоме майно з метою його викупу, позивач скористався правом вимоги про негайну передачу проданого йому товару в його розпорядження. Позивач стверджував, що такий правочин був удаваним, бо спрямований не на купівлю рухомого майна відповідачами, а лише на забезпечення інтересів позивача шляхом надання йому права вимоги до відповідачів. Своєю чергою, відповідачі, заперечивши проти позову, зазначили, що воля сторін не була спрямована на купівлю та не передбачала фактичну передачу майна, необхідну для передачі позивачу права

власності та права володіння на рухоме майно, – вона була спрямована лише на надання позивачу права на забезпечення його інтересів щодо виконання зобов'язання. Рухоме майно відповідачів не мало бути предметом стягнення з боку їхніх кредиторів, тому угоду укладено у формі договору купівлі-продажу з передачею права опосередкованого володіння та зі збереженням права викупу, однак без настання відповідних правових наслідків (маються на увазі наслідки порушення договору купівлі-продажу). Проаналізувавши обставини справи, Суд дійшов висновку, що зазначену угоду укладено з метою забезпечення виконання зобов'язання на користь позивача, воля якого була спрямована на укладення договору купівлі-продажу з передачею права володіння на майно, що підлягає викупу протягом трьох місяців. Суд звернув увагу на те, що укладення такої угоди було не лише законодавчо допустимим, а й часто застосовувалось на практиці: боржник здійснював продаж або передачу власності на майно своїм кредиторам задля надання останнім особистого права вимоги, при цьому кредитор як покупець вважався реальним власником переданого майна з правом розпорядження ним. Однак економічна мета забезпечення виконання зобов'язання на користь кредитора досягається шляхом укладення сторонами договорів особистого зобов'язання на певних узгоджених умовах із поверненням права власності на майно попередньому боржнику або повною чи частковою передачею йому вартості майна – доходів від можливої реалізації предмета обтяження. Суд зазначив, що у цій справі можна лише припустити, що набуття позивачем статусу власника згідно з умовами договору було лише наміром сторін, однак це не означає, що він у будь-якому разі залишився б ним (власником) – навпаки, договір укладено лише з метою забезпечення виконання зобов'язання, зі збереженням для відповідачів права знову стати власниками за умови сплати ними вартості майна, і лише якщо вони не мали змоги або не бажали виконати цю умову, позивач залишався б власником цього майна. Такої мети можна було б досягти лише у спосіб, як це було зроблено, оскільки, за законом Франкфурта, таких намірів сторін не можна було б досягти шляхом надання права застави [12].

У рішенні Імперського суду з розгляду цивільних справ 1885 р. (*Rechtsgericht Urt. 10.01.1885, Az.: Rep. I. 431/84*) підтверджено положення, що передача боржником права власності на майно кредитору може здійснюватися з метою не лише купівлі-продажу, а й забезпечення виконання зобов'язання щодо виплати кредиту, позики. Таке положення «перебуває у гармонії з правом Імперського суду» (*Reichsgericht*) та не суперечить нормам закону [11].

Як бачимо, передача боржником права власності на рухоме майно кредитору з метою забезпечення виконання зобов'язання за договором позики, купівлі-продажу, кредитного договору може здійснюватися шляхом опосередкованого володіння без його фактичної передачі зі збереженням у боржника права користування ним (так звана фідуціарна, непосесорна застава). Поширення забезпечувальної передачі власності лише на рухоме майно можна пояснити тим, що у випадку передачі у заставу нерухомості за власником у будь-якому разі зберігається право володіння та користування нею. Економічне значення забезпечувальної передачі власності полягає у тому, що боржник (безпосередній володілець, довірчий засновник), здійснюючи передачу права власності на належне йому майно кредитору з метою забезпечення виконання зобов'язання на його користь, фактично утримує майно в себе, продовжує користуватися ним та задовольняти свої економічні інтереси. У зв'язку з тим, що він більше не є власником обтяженого заставою майна де-юре (хоча де-факто продовжує ним користуватися), таке майно не може бути предметом звернення стягнення іншими кредиторами боржника та не включається до майнової маси під час процедури банкрутства. Кредитор (опосередкований володілець, довірчий власник), який набуває право власності на майно боржника, вважається єдиним реальним юридичним власником цього майна з правом розпорядження ним. При цьому право розпорядження кредитора обтяженим забезпечувальною довірчою власністю майном обмежене метою – забезпеченням виконання зобов'язання та здійснюється у порядку та на умовах, визначених у договорі, що встановлює забезпечувальну передачу власності, з подальшим поверненням права власності на майно боржнику (у разі виконання ним зобов'язання) або ж виплатою вартості від реалізації обтяженого майна (у разі невиконання чи неналежного виконання зобов'язання боржником). Таким чином, боржник, передаючи майно в довірчу забезпечувальну власність, має на меті не передачу права власності, а забезпечення виконання зобов'язання, та розраховує на повернення переданого кредитору у забезпечення «цільового» права власності після досягнення цієї мети. Юридична природа такого права, як стверджує Р.А. Майданик, полягає в самообмеженні абсолютного права власності на певний час із можливістю відновлення в повному обсязі після досягнення мети або з інших підстав, визначених законом або правочином [6, с. 39].

Варто погодитись із позицією Г.В. Буяджи, яка визначає забезпечувальну довірчу власність як неакцесорний та непосесорний речовий спосіб забезпечення зобов'язання, що передбачає передачу боржником за основним зобов'язанням належного йому майна у власність або довірчу власність кредитору за основним зобов'язанням із метою одночасного стимулювання виконання зобов'язання та захисту майнових інтересів кредитора [2, с. 25]. Оскільки забезпечувальна довірча власність передбачає передачу від боржника кредитору саме права власності, а не рухомого майна як матеріальної речі, та регулюється загальними положеннями про передачу права власності, її дійсно можна назвати речовим способом виконання зобов'язання. Забезпечувальна передача власності здійснюється без фактичної передачі речі зі збереженням права безпосереднього володіння обтяженого забезпеченням майна у боржника, тому вона є непосесорною.

Враховуючи твердження О.В. Дзери, що неакцесорність забезпечувальної передачі власності передбачає її існування незалежно від основного зобов'язання, що підлягає забезпеченню, та не вимагає фактичної передачі майна для припинення довірчої власності [4, с. 516], можна дійти висновку: неакцесорність довірчої забезпечувальної власності полягає у тому, що зобов'язання боржника щодо виконання основного зобов'язання виникають не на підставі правочину основного зобов'язання, а на підставі угоди про встановлення довірчої забезпечувальної власності як самостійного правочину, що передбачає право кредитора як довірчого власника на опосередковане володіння обтяженим забезпеченням майном, право боржника як довірчого засновника на безпосереднє володіння та користування ним (в інтересах кредитора), а також обов'язок останнього передати це майно кредитору з метою реалізації та припинення забезпечувальних правовідносин у разі невиконання ним зобов'язання. Припинення забезпечувальних правовідносин не є правовим наслідком припинення основного зобов'язання – «припинення основного зобов'язання <...> є лише правовою підставою для вимоги про повернення майна установнику» [2, с. 24], тобто боржнику.

Цивільним кодексом Німеччини кредитору як опосередкованому володільцю та єдиному юридичному власнику обтяженого забезпеченням майна в межах довірчої забезпечувальної власності надається право на захист його майнових інтересів, зокрема речове право слідування (*Verfolgungsrecht des Besitzers*, §867), а також права на пред'явлення вимоги щодо відновлення володіння (*Anspruch wegen Besitzentziehung*, §861) та усунення порушення володіння (*Anspruch wegen Besitzstörung*, §862).

Варто зауважити, що цивільним законодавством Німеччини право на посесорний захист володіння надано також боржнику як фактичному утримувачу обтяженого довірчою забезпечувальною власністю майна. Згідно з § 860 («Захист особи, що здійснює фактичне володіння річчю на користь володільця», «*Selbsthilfe des Besitzdieners*») безпосередній володільець, що здійснює фактичне володіння річчю на користь володільця, може здійснювати права, що належать володільцю на підставі § 859 («Захист володільця», «*Selbsthilfe des Besitzers*»). З урахуванням змісту цієї норми боржник як безпосередній володільець має право силою протистояти забороненому самовправству: якщо рухому річчю буде незаконно відібрано у володільця шляхом забороненого самовправства, він може силою забрати її в особи, що здійснила таке самовправство, якщо порушника було піймано на місці чи виявлено за гарячим слідом. Відповідно до ч. 4 цього параграфу аналогічними правами безпосередній володільець може скористатися щодо особи, яка володіє його майном без законних на те підстав [9].

На думку Д.В. Дождева, посесорний захист є способом захисту інтересів власника, що передає утримання, а не самого утримувача. Насправді у безперервному (фактичному) знаходженні речі у боржника зацікавлений сам власник-кредитор, тому що цей факт становить предмет його договірної зобов'язання або входить у сферу його відповідальності. Захищаючи річ від силових посягань ззовні, утримувач служить цьому інтересу, забезпечуючи стабільність договірних відносин та виконання договору загалом. Тут присутній і його інтерес, проте формально він представлений у правовідносинах не як інтерес автономної особи, націленої на виключне володіння річчю (фактично, в її матеріальному аспекті), а як інтерес боржника, зацікавленого в успішному виконанні зобов'язання [5].

Крім того, науковець стверджує, що надання посесорного захисту утримувачу як безпосередньому володільцю (зі збереженням формального володіння з боку власника як володільця опосередкованого) не означає самостійності його володіння та не підтверджує його нормативного фактичного безпосереднього зв'язку з річчю. Захист володіння за таких умов все одно спрямований, передусім, на забезпечення інтересів кредитора (опосередкованого володільця), який очікує повернення речі, тому активність утримувача щодо реалізації захисту є, по суті, службою

іншій особі, точніше, володінню цієї особи. Захист права утримання (безпосереднього володіння) створює між власником-кредитором (опосередкованим володільцем) та річчю юридичний зв'язок, який варто вважати справжнім, хоча й прихованим, володінням (опосередкованим володінням). Саме власник-кредитор перебуває у безпосередньому зв'язку з річчю з фактичного боку, в той час як зв'язок із річчю утримувача-боржника, в руках якого вона знаходиться, є опосередкованим зобов'язальним правовідношенням із таким прихованим володільцем [5].

З огляду на викладене, надання посесорного захисту, тобто захисту права володіння, не лише кредитору як володільцю де-юре, а й боржнику – фактичному володільцю, утримувачу, який здійснює володіння та користування обтяженим забезпечувальною власністю рухомим майном на користь кредитора (тобто забезпечує його інтереси щодо виконання зобов'язання) вказує на безумовний формальний зв'язок із предметом обтяження саме кредитора як єдиного юридичного власника цієї речі, а не боржника, який продовжує утримувати її в себе лише на підставі зобов'язальних правовідносин між ним та кредитором.

Висновки. Отже, право опосередкованого володіння, що є результатом розвитку континентального (а саме германського права) є одним із передбачених цивільним законодавством Німеччини способів виконання зобов'язання, що на практиці здійснюється за допомогою конструкції забезпечувальної передачі власності. Визнана самостійним речово-правовим інститутом на рівні судової практики, довірча забезпечувальна власність є речовим, непосесорним та неакцесорним способом виконання зобов'язання в Німеччині, що передбачає передачу від боржника до кредитора права власності на рухоме майно без його фактичної передачі зі збереженням за боржником права володіння та користування ним із метою забезпечення виконання зобов'язання на користь кредитора. В межах довірчої забезпечувальної власності як опосередкований володільць (кредитор), так і безпосередній (боржник) мають право на посесорний захист. Це свідчить, передусім, про безумовний (хоча і формальний) зв'язок кредитора з обтяженим забезпечувальною власністю рухомим майном як його єдиного юридичного власника.

Список використаних джерел:

1. Будилов В.М. Развитие владения и переноса права собственности по договору от древнего германского права к ГГУ: исторический метод против спекулятивного. *Вестник гражданского права*. 2012. № 2. URL: <https://center-bereg.ru/b3779.html>
2. Буяджи Г.В. Фидуціарний заклад як вид забезпечення зобов'язань: поняття, особливості, доцільність. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 4. С. 21–27.
3. Вебер Хансйорг. Обеспечение обязательств=Kreditsicherungsrecht / пер. с нем. Москва : Волтерс Клувер. 2009. 480 с.
4. Дзера О.В. Цивільне право України. Загальна частина : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 973 с.
5. Дождев Д.В. Владение в системе гражданского права. Часть вторая. *Вестник гражданского права*. 2010. № 1. URL: <http://center-bereg.ru/11926.html>
6. Майданик Р.А. Довірча власність у цивільному праві України (формування, порівняльний аналіз і поняття). *Українське комерційне право*. 2004. № 5. С. 37–57.
7. Andreas Heusler. Die Gewere. Weimar, Hermann Böhlau. 1872. Paper. 502.
8. Rudolf Hübner. A History of Germanic Private Law Continental legal history series. The Lawbook Exchange, Ltd. 2000. Vol. 4. Paper 785.
9. Bürgerliches Gesetzbuch (BGB) aus 18.08.1896 (Stand: zuletzt geändert durch Art. 6 G v. 12.7.2018 I 1151). URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/bgb/BGB.pdf>.
10. Reichsgericht Urt. 02.06.1890, Az.: Rep. VI. 68/90, RGZ 26, 180. URL: <https://dejure.org/dienste/vernetzung/rechtsprechung>.
11. Reichsgericht Urt. 10.01.1885, Az.: Rep. I. 431/84, RGZ 13,200. URL: <https://research.wolterskluwer-online.de/bibliothek>.
12. Reichsgericht Urt. 09.10.1880, Az.: I 395/80, RGZ 2,168. Die freie juristische Bibliothek. URL: <https://opiniojuris.de/entscheidung/1820>.